

РОЗДІЛ III

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 336.71

Тур Олександр,
аспірант,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0009-0001-7400-4165,
e-mail: tur.oleksandr@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-03-58-64>

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Вступ. За період незалежності в Україні діяло декілька державних банків – від двох у 2000-х рр. до семи у 2013-2014 рр. та в 2024 р. До 2008 р. питома вага держави у активах банківського сектору була незначною і складала приблизно 6 %. З того часу відбулося зростання частки державних банків майже в 10 разів. Банки державного сектору включено до переліку об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі та переліку уповноважених банків України, що залучаються до роботи в умовах особливого періоду.

Мета. Метою статті є визначення основних тенденцій розвитку державного банківського сектору в Україні за період незалежності.

Методи. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання, як: історичний метод (при вивченні виникнення та розвитку державних банків у хронологічній послідовності), узагальнення та порівняння (при дослідженні сутності державних банків, для зіставлення державного банківського сектору України та зарубіжних країн), аналізу (для оцінки ролі окремих державних банків) та синтезу (для узагальненої оцінки частки державного банківського сектору та економічних проблем, які з цього випливають), статистичний метод (при дослідженні кількісних показників функціонування державних банків України).

Результати. Досліджено основні етапи розвитку державного банківського сектору України: проаналізовано причини створення державних банків та націоналізації приватних, результати цих рішень для економіки та фінансової системи, зміну частки державного банківського сектору в банківській системі. Висвітлено місце окремих державних банків в банківській системі за розміром та часткою активів.

Висновки. Узагальнено основні негативні наслідки високої частки держави в банківському секторі та сформульовано необхідність реформування державного банківського сектору України. Обґрунтовано недоцільність приватизації найбільших державних банків під час війни.

Ключові слова: банк, державний банк, банк з державною часткою, державний банківський сектор, націоналізація, приватизація, банківська система, активи банку.

Tur Oleksandr,
graduate student of the Department of Finance,
Volyn National University named after Lesya Ukrainka,
Lutsk

THE EVOLUTION OF THE PUBLIC BANKING SECTOR OF UKRAINE

Introduction. During the period of independence, several state-owned banks operated in Ukraine – from two in the 2000s to seven in 2013-2014 and 2024. Until 2008, the state's share in the banking sector's assets was insignificant and amounted to approximately 6%. Since then, the share of state-owned banks has increased almost 10 times. Banks of the public sector are included in the list of critical infrastructure objects in the banking system and the list of

authorized banks of Ukraine involved in work in the conditions of a special period.

The purpose of the article is to determine the main trends in the development of the state banking sector in Ukraine during the period of independence.

Methods. In the research process the following general scientific methods of knowledge were used, such as historical method (when studying the emergence and development of state banks in chronological order), generalization and comparison (when studying the essence of state banks, to compare the state banking sector of Ukraine and foreign countries), analysis (for assessment of the role of individual state-owned banks) and synthesis (for a generalized assessment of the share of the state-owned banking sector and the economic problems arising from it), a statistical method (in the study of quantitative indicators of the functioning of state-owned banks of Ukraine).

The results. The main stages of the development of the state banking sector of Ukraine were studied: the reasons for the creation of state banks and the nationalization of private ones, the results of these decisions for the economy and the financial system, and the change state banking sector's share in the banking system were analyzed. The place of individual state banks in the banking system by size and share of assets is highlighted.

Conclusions. The main negative consequences of a high share of the state in the banking sector are summarized and the need to reform the state banking sector of Ukraine is formulated. The impracticality of privatizing the largest state-owned banks during the war has been substantiated.

Key words: bank, state bank, bank with state share, state banking sector, nationalization, privatization, banking system, bank assets.

Постановка проблеми. Станом на 1 вересня 2024 р. в Україні із 62 комерційних банків функціонує 7 банків з державною участю. Саме вони становлять основу банківської системи України, оскільки на них сукупно припадає майже 57,2 % активів усіх банків. Значна частка державного банківського сектору в національній фінансовій системі є об'єктом посиленого нагляду та регулювання з боку фінансових державних органів та НБУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність державних банків є предметом досліджень багатьох українських фінансистів та науковців, серед яких: Деревко О., Дзюблюк О., Кузнецова Л., Крупка М., Матвійчук Н., Огородник В., Оніщенко В., Пятков А., Родіонова Т., Солодовнік О., Ящук Х. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За останні два роки в Україні було націоналізовано три банки, а частка державного банківського сектору зросла із серпня 2023 року до серпня 2024 р. на 3,9 %. Виходячи з цього, виникає потреба активізувати прийнятий ще до війни курс на реформування державного банківського сектору України. Це зумовлює потребу регулярного моніторингу діяльності державних банків, визначення основних причин націоналізації банків та наслідків для економіки.

Мета статті: визначення основних тенденцій розвитку державного банківського сектору в Україні за період незалежності.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення аналізу діяльності банківської системи України НБУ виділяє такі групи банків:

- банки з державною часткою – банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75 % статутного капіталу банку;
- банки іноземних банківських груп – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам, або іноземним фінансово-банківським групам;
- банки з приватним капіталом – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі один або кілька приватних інвесторів, прямо і/або опосередковано володіють не менш ніж 50 % статутного капіталу банку [1].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про банки та банківську діяльність», державним банком є банк, 100 % статутного капіталу якого належить державі [2]. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства, а єдиним акціонером є держава. Функції з управління корпоративними правами у державному банку здійснює Кабінет Міністрів України. Іншими органами управління державного банку є наглядова рада та правління.

В Україні сьогодні працює 7 банків з державною участю: Приватбанк, Ощадбанк, Укргазбанк, Укресімбанк, Сенс Банк, Перший інвестиційний банк (ПІБ), Мотор-банк (табл. 1).

Найпершими державними банками в Україні стали Ощадбанк та Укрексімбанк. Ощадбанк став правонаступником Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України у 1991 р. Укрексімбанк уряд створив у 1992 р. як банк розвитку. Серед його завдань – підтримка експортоорієнтованих та імпортозамінних галузей, стимулювання зовнішньої торгівлі, виконання функцій фінансового агента уряду.

Таблиця 1

Державні банки України

Банк	Частка держави у власності, %	Активи, млрд грн	Частка активів у банківській системі, %	№ за розміром активів	Як опинився у державній власності
Приватбанк	100,0	553,61	23,8	1	Створено приватними власниками у 1992 р., визнано неплатоспроможним і націоналізовано у 2016 р.
Ощадбанк	100,0	288,04	13,9	2	Створено на базі установ Ощадбанку СРСР в Україні у 1991 р.
Укрексімбанк	100,0	253,61	9,1	3	Створено указом Президента у 1992 р.
Укргазбанк	94,94	157,13	6,5	4	Створено приватними власниками у 1995 р., націоналізовано у 2009 р.
Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	100	77,11	3,9	9	Заснований у 1992 р. та з 2001 р. здійснював свою діяльність під назвою Альфа-Банк. У 2022 р. було здійснено зміну юридичного найменування банку та створено новий бренд Sense Bank. В 2023 р. через зв'язок власників істотної участі з режимом країни-агресора банк націоналізовано
Перший інвестиційний банк (ПІБ або PIN-банк)	88,89	0,40	0,01	59	Заснований у 1997 р., націоналізований у 2024 р. у зв'язку з санкціями щодо основного акціонера – громадянина рф
Мотор-банк	100	0,77	0,02	56	Створений у 2007 р., перейшов у власність держави у 2024 р. через колабораційну діяльність його власника
Всього		2942	57,2		

Джерело: сформовано автором на основі даних [3, с. 11; 4]

Ще два державних банки – Укргазбанк та Приватбанк – спочатку було засновано як приватні. Під час фінансової кризи 2008–2009 рр. держава націоналізувала неплатоспроможний Укргазбанк, а «ПриватБанк» став державним в грудні 2016 р. [3, с. 11]. Формально Укргазбанк не вважається «державним банком» у термінах чинного законодавства, оскільки немає 100 % державного володіння, але в подальшому щодо цього банку теж вживатимемо термін «державним».

Під час кризи 2008–2009 рр. уряд також прийняв рішення про перехід у власність держави ще

двох приватних банків, що виявилися неплатоспроможними, – «Родовід» і «Київ» (табл. 2). Це було зроблено для уникнення негативного впливу банкрутства цих банків на банківську систему. На відміну від найбільшого та системно важливого банку країни – Приватбанку, банкрутство якого могло спричинити «ефект доміно», системну загрозу для економіки, паніку й відплив коштів із банківської системи, – три банки, що перейшли у власність держави у 2009 р., не були системно важливими.

Таблиця 2

Банки України, що втратили статус державних [3, с. 11]

Банк	Період перебування у державній власності, роки	Як опинився у державній власності	Поточний стан
Український банк реконструкції та розвитку	2003-2016	Створено Кабінетом Міністрів у 2003 р.	100 % акцій належить Bohai Commodity Exchange (Гонконг, КНР), яка придбала банк 30 листопада 2016 р.
Державний земельний банк	2012-2016	Створено Кабінетом Міністрів у 2012 р.	Визнано неплатоспроможним у 2016 р., ліквідовано у 2018 р.
Родовід Банк	2009-2016	Створено приватними власниками у 1990 р.; націоналізовано у 2009 р.	Визнано неплатоспроможним у 2016 р., ліквідовано у 2023 р.
Банк «Київ»	2009-2015	Створено приватними власниками у 1995 р., націоналізовано у 2009 р.	Ліквідовано у 2020 р., активи та зобов'язання передано до Укргазбанку у 2015 р.
Розрахунковий центр	2012-2021	Створено у 2012 р. на базі Всеукраїнського депозитарію цінних паперів; реорганізовано в банк у 2013 р.	З 1 липня 2021 р. припинив банківську діяльність без припинення юридичної особи; продовжує діяльність як небанківська фінансова установа

Збитки, отримані під час діяльності усіх цих банків як приватних, було покрито за рахунок коштів державного бюджету. Незважаючи на великі вливання бюджетних коштів, націоналізовані банки генерували збитки, продовжували брати участь у сумнівних схемах та видавати кредити неякісним позичальникам і потребували додаткових вливань капіталу [5]. У 2015 р. банк «Київ» приєднано до Укргазбанку, під цю реорганізацію останній було докапіталізовано з державного бюджету [3, с. 12]. А в 2016 р. Родовід Банк визнано неплатоспроможним та повністю ліквідовано у 2023 р. Однією з причин неефективної діяльності зазначених банків також є неналежний рівень контролю регулятора за діяльністю і цільовим використанням отриманих коштів.

У Звіті про фінансову стабільність НБУ за червень 2016 р. зазначається, що рішення про націоналізацію трьох банків під час кризи 2008-2009 рр. є неефективним державним рішенням у сфері роботи із неплатоспроможними банками, адже фінансові витрати на порятунок банків у декілька разів перевищили можливі збитки держави від вчасної ліквідації цих установ.

Неплатоспроможним та виведеним з ринку під час кризи 2014-2016 рр. став також «Державний земельний банк», створений у 2012 р. з метою підтримки стратегічно важливого для держави аграрного сектора [6, с. 118].

Ще один банк, засновником якого були державні органи, – Український банк реконструкції та розвитку (УБРР), – у 2016 р. було продано іноземним інвесторам (BOCE Stock Exchange з КНР) на аукціоні. Цей банк не реалізував покладеної на нього місії і кошти держави були використані неефективно, а 80 % проектів, що профінансував банк, не мали інноваційного спрямування. У разі продажу банку йому загрожувала неплатоспроможність через невиконання мінімальних вимог до

капіталу, встановлених НБУ. Продаж УБРР – це єдиний приклад успішно завершеної приватизації державних банків в Україні за всі роки незалежності.

Статус державного банку належав і ПАТ «Розрахунковий центр», але він фактично не виконував класичних банківських функцій (кредитування бізнесу та населення, розрахунково-касове обслуговування тощо), хоча мав ліцензію на проведення банківських операцій. Банк відмовився від ліцензії та з 10 серпня 2021 р. працює як фінансова компанія.

До 2008 р. питома вага держави у банківському секторі була незначною і складала приблизно 6 %. При цьому необхідності у збільшенні ролі держави не було [6, с. 118]. У зв'язку з банкрутством великої кількості комерційних банків, докапіталізацією інших державних банків та націоналізацією ПриватБанку, частка держави у загальному обсязі активів банківської системи зросла майже вдвічі з 28,1 % у 2015 р. до 51,4 % у 2016 р.

Варто відмітити, що не лише в Україні частка держави у банківському секторі є дуже великою. У двох найбільших за населенням країнах – КНР та Індії вона складає відповідно 59 % та 67%. Це дозволяє їм урядам проводити агресивну промислову та будівельну політику, але наражає ці країни на високі ризики фінансової кризи. В Німеччині частка держбанків складає 37 %, в Ісландії – 66 %, Португалії – 37 %. В останніх двох країнах такий стан банківського сектору став наслідком підтримки державою банків під час їх фінансових проблем [7].

Останнім великим банком, що отримав статус державного в Україні, став Сенс Банк. Банк був заснований у 1992 р. та з 2001 р. здійснював свою діяльність під назвою Альфа-Банк. У 2022 році було ухвалено рішення про відмову від бренду Альфа-Банк, здійснено зміну юридичного найменування банку та створено новий бренд Sense Bank.

В липні 2023 р. Правління НБУ ухвалило рішення вивести з ринку Сенс Банк та націоналізувати його. Це було пов'язано зі зв'язками власників опосередкованої істотної участі в Сенс Банк М. Фрідмана та П. Авена з країною-агресором росією, їх політикою, що загрожувала територіальній цілісності, суверенітету і незалежності України, завдавала значного репутаційного впливу на діяльність банку. Через суттєвий негативний вплив репутаційного ризику відбулося погіршення платіжної дисципліни позичальників, що вплинуло на його регулятивний капітал, який з 1 березня 2022 р. до 1 липня 2023 р. зменшився на 50 %, водночас в інших системно важливих банків він у цілому збільшився на 29 %. Однак з 2023 р. фінансовий стан банку почав покращуватися, ліквідність банку зросла, як і обсяг залучених депозитів, тому НБУ не міг ліквідувати банк через проблеми з ліквідністю.

Через це виникла необхідність в ухваленні закону, що зобов'язує НБУ вивести з ринку банк, якщо проти його кінцевих бенефіціарів запроваджені українські чи міжнародні санкції [8]. До М. Фрідмана та П. Авена були застосовані санкції в Україні, ЄС, Великобританії, Канаді, Швейцарії, Австралії, Новій Зеландії, що позбавляли їх права розпоряджатися власними активами та відчувувати їх у будь-який спосіб.

Сенс Банк визначено системно важливим банком, а також критично важливим для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. В умовах дії в Україні воєнного стану все вищезазначене становило загрозу для інтересів вкладників та кредиторів банку, що й зумовило потребу в його націоналізації [9]. З активами 113,4 млрд грн та зі значним обсягом депозитного портфелю Сенс банк є дев'ятим найбільшим у країні банком.

24 січня 2024 р. у власність держави перейшов Перший інвестиційний банк (PINbank), бенефіціарним власником якого був російський олігарх, президент російського футбольного клубу «ЦСКА» Є. Гінер. 88,9 % акцій банківської установи було стягнуто в дохід держави.

Процес передачі PINBank державі розпочався ще восени 2022 р. У жовтні 2022 р. НБУ позбавив Є. Гінера права голосу. Аналогічний захід впливу НБУ застосував щодо росіян – акціонерів Сенс Банку ще до його націоналізації. На думку керівництва НБУ, так як PINBank не є системно важливим, він може бути ліквідований без негативних наслідків для держави, або ж приватизований. Банк належить п'яти найдрібніших банків України за розміром активів. Його депозитний портфель становить 160 млн грн, із цієї суми лише третина – кошти фізичних осіб, тому навантаження на Фонд гарантування вкладів фізосіб буде незначним. Кредитний портфель банку складає всього 12 млн грн і він складається переважно з кредитних боргів бізнесу. За I квартал 2024 р. банк отримав 7,6 млн грн

збитку. Також банк має невелику мережу філій – 11.

В червні 2024 р. на банківському ринку України знову стало на один державний банк більше – відбулося стягнення в дохід держави Мотор-Банку – активу експрезидента «Мотор Січі» В. Богуслаєва через його колабораційну діяльність.

Висока частка державних банків в банківській системі України є передусім результатом того, що за гроші платників податків рятували проблемні банки під час фінансової кризи (Приватбанк та Укргазбанк) [10, с. 90]. Націоналізації Сенс Банку, Мотор-Банку та ПІБ банку відбулись внаслідок накладення санкцій на його бенефіціарів вже під час повномасштабного вторгнення. Якби не ці обставини, то в Україні частка державних банків не перевищила б 20-25 %.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Значна частка державних банків несе значні ризики для банківської системи та економіки в цілому («політично вмотивовані кредити», сумнівні рішення менеджерів державних банків, менша мотивованість на дії, що забезпечують високу прибутковність, завищення очікуваних збитків, щоб отримати від уряду додаткові кошти, тощо). Тому ще до війни НБУ взяв курс на реформування державних банків, що включає, в тому числі, їх повну чи часткову приватизацію, а в меморандумі з Міжнародним валютним фондом фігурує зобов'язання України не допускати збільшення державної частки в банківському секторі.

19 вересня 2024 р. Верховна Рада України схвалила у другому читанні проект Закону «Про особливості продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків». Закон спрямований на скорочення частки державної власності у банківському секторі та надає дозвіл на продаж будь-якої частки держави у банку (окрім Ощадбанку і Укрексімбанку), а не лише 100 % акцій держави, як передбачено у чинному законодавстві.

На наш погляд, під час війни недоцільно розглядати приватизацію усіх системно важливих державних банків (Приватбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк та Укргазбанк), як однозначно правильне рішення. Перш за все, це частина фінансової інфраструктури, яка має найбільшу кількість відділень, що часто працюють і там, де мають невисоку прибутковність, оскільки виконують соціальні завдання. Крім того, в умовах війни їх ринкова вартість буде заниженою та не покриє витрати держави на їх націоналізацію в попередні роки.

Джерела і література

1. Про розподіл банків на групи: Рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 05.02.2021 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr040500-21#Text>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III в ред. від 03.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
3. Державні банки: валіза без ручки. Київ. 2021. 40 с. URL: https://cost.ua/content/uploads/sites/2/2021/12/CASE_zvit_derzh_banky_5.pdf.
4. Показники банківської системи. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision>
5. Від Ощаду до Привату: як країна отримала свої державні банки і чому хоче їх продати. URL: <https://voxukraine.org/vid-oshhadu-do-privatu-yak-krayina-otrimala-svoi-derzhavni-banki-i-chomu-hoche-yih-prodati>
6. Кузнецова Л. В., Ящук Х. М. Вплив державних банків на економіку України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. «Економічні науки»*. 2018. Вип. 30. Ч. 2. С. 117-120.
7. Крамаренко О. Коли воно знадобилось. «Інтерфакс-Україна». 25.04.2024 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/982852.html>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану: Закон України № 3111-IX від 29.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3111-IX#Text>
9. Вінокуров Я. Закон ухвалено, банк Фрідмана нарешті націоналізують. Як це буде і що дістанеться державі? *Економічна правда*. 31 травня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/31/700669/>
10. Матвійчук Н. М. Сучасні тенденції розвитку державних банків в Україні. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 6 (06). С. 86-91. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/177>

References

1. Pro rozpodil bankiv na hrupy [On the division of banks into groups] *Rishennia Komitetu z pytan nahliadu ta rehuliuвання diialnosti bankiv, nahliadu (oversaitu) platizhnykh system – Decision of the Committee on Supervision and Regulation of Bank Activities, Supervision (Oversite) of Payment Systems*. no. 40 dated February 5, 2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr040500-21#Text> [in Ukrainian].
2. Pro banky i bankivsku diialnist [On banks and banking activities]. *Zakon Ukrainy – Law of Ukraine*. no 2121-III dated September 3, 2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].
3. Derzhavni banky: valiza bez ruchky [State banks: a suitcase without a handle]. *CASE Ukraine*. 2021. 40 p. Retrieved from: https://cost.ua/content/uploads/sites/2/2021/12/CASE_zvit_derzh_banky_5.pdf [in Ukrainian].
4. Pokaznyky bankivskoi systemy [Indicators of the banking system]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/supervision> [in Ukrainian].
5. Vid Oshchadu do Pryvatu: yak kraina otrymala svoi derzhavni banky i chomu khoche yikh prodaty [From Oshchad to Privat: how the country got its state banks and why it wants to sell them]. Retrieved from: <https://voxukraine.org/vid-oshhadu-do-privatu-yak-krayina-otrimala-svoyi-derzhavni-banki-i-chomu-hoche-yih-prodati> [in Ukrainian].
6. Kuznetsova L. V., Yashchuk Kh. M. (2018) Vplyv derzhavnykh bankiv na ekonomiku Ukrainy [The influence of state banks on the economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya. «Ekonomiczni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series. «Economic Sciences»*, V. 30 (P 2), pp. 117-120. [in Ukrainian].
7. Kramarenko O. (2024) Koly vono znadobylos [When it was needed]. *Interfaks-Ukraina – Interfax-Ukraine*. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/blog/982852.html> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia protsedury vyvedennia z rynku banku v umovakh voiennoho stanu [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the procedure for withdrawing a bank from the market under martial law] *Zakon Ukrainy – Law of Ukraine*. no 3111-IX dated 29.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3111-IX#Text>
9. Vinokurov Ya. (2023) Zakon ukhvaleno, bank Fridmana nareshiti natsionalizuiut. Yak tse bude i shcho distanetsia derzhavi? [The law passed, Friedman’s bank will finally be nationalized. How will it be and what will the state get?] *Ekonomiczna pravda – Economic truth*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/31/700669/> [in Ukrainian].
10. Matviychuk N. M. (2023) Suchasni tendentsii rozvytku derzhavnykh bankiv v Ukraini. [Modern trends in the development of state-owned banks in Ukraine]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*. Vyp. 6 (06). pp. 86-91 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.09.2024 р.